

egyezőes békét óhajtott, amely megóvja az országot attól, hogy szélső-jobboldali ellenzéke (német segítséggel) totális náci típusú diktatúrát vezessen be, és amely egyben garanciát ad arra, hogy a mind teljesebb területi revízió eredményeit a békekötés nem fogja annullálni. E sajátos helyzetből következően a kormányzat ugyan egyértelműen érdekelt volt abban, hogy a *Szürke könyv* mennél több, a közvélemény formálása szempontjából nem lényegtelen befolyású emberhez jusson el, Berlin tiltakozása miatt azonban végül is kénytelen volt a füzetet betiltani, a szerző ellen pedig (tessék-lássék módon) eljárni.

Gyengítette Lajos Iván igazságának erejét a szerző szélsőségesen legitimista beállítottsága is, az, hogy a történelmi összefüggéseket, a korabeli nemzetközi erőviszonyokat torz optikán keresztül szemlélte. Joggal tette szóvá a magyar külpolitikai gondolkodás gyengeségeit, sokak irreális látásmódjával szemben lényegbevágóan figyelmeztetett arra, hogy a németek érdekei számos ponton nem esnek egybe a magyar érdekekkel, ezért messzemenően helyes volt az egyoldalú német orientáció veszélyeire történő figyelmeztetése. Mindeközben a francia politikát idealizálta, az első világháborús német politikát démonizálta. A várható német vereséget oly közelinek láttatta, hogy azok körében is ellenkezést váltott ki, akik szintén Berlin bukását óhajtották, ám attól tartottak, hogy a németek erejének lebecsülése kontraproduktív hatású.

A világháború befejeződése utáni írásaiban, nyilatkozataiban Lajos Iván jogos elégtétellel nyugtázta, hogy gyalázkodó ellenfelei vereséget szenvedtek. A negyedszázados rendszer ahistorikus lejárataiban szívesen működött közre, de közben nem vette észre, hogy a Szovjetunió égisze alatt életveszélyes legitimista programot hirdetni.

A korszak kemény viszonyai között ezért életével kellett fizetnie.

Pritz Pál

Húsz év után. Társadalmi nemek és háború a 20. századi Kelet-Európában*

Húsz évvel az úttörő jelentőségű kötet, *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars* megjelenése után nagyon időszzerű, hogy megjelenjen az e témában egyre gyarapodó szakirodalom elméleti és módszertani össze-

* Nancy M. WINGFIELD–Maria BUCUR (szerk.): *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*. Indiana University Press, Bloomington, 2006. 237 p.

foglalása.¹ Erre azért is nagy szükség volt, mert a berlini fal leomlása után Kelet-Európában új levéltári kutatási lehetőségek nyíltak meg, s a történetírás intézményi hálózata is átalakult: megjelent a nyilvános térben a kombattáns konzervatív történetírás.² A *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars* jelentősége, hogy elméleti újítást hozott a háborúk történetének írásában: a társadalmi nemek szerinti elemzést. Olyan terület ez, amelyen még mindig a politikatörténet-írás paradigmája számít egyedül „tudományosnak”. A recenzált kötet szerzői nagy feladatra vállalkoztak: egyszerre megjeleníteni a háborúk és a társadalmi nemekről szóló – az elmúlt húsz évben átalakult – történetírást.

A szerzőket elsősorban a társadalmi nemekre jellemző erőszakformák érdeklik, és sajnos megerősítik a nők áldozatszerepét. Az összefoglalásban pedig még egyet visszalépnek a Joan Scott által meghatározott *társadalmi nem* fogalmához képest:³ „A társadalmi nemet mint az elemzés kategóriáját használva még árnyaltabban érthetjük meg a háborús élmény és reprezentáció szubjektív természetét.” (9.) Ráadásul a *férfiasságok* (*masculinities*) vizsgálata hiányzik a kötetből, noha az elmúlt évtizedekben ez a megközelítési mód hozta a legfontosabb újdonságokat a háborúk történetének vizsgálatában.⁴

A kötet az indianai egyetemen 2001-ben rendezett konferencia anyagát tartalmazza; a szerzők többsége akkor még PhD-diák volt. A szerkesztők az elmúlt öt évben sokat fáradoztak, hogy a sokszínű és igen különböző előadásokat egységes kötetbe rendezzék. Mégis több hiba, hiányosság, téves hangsúly jellemzi az elkészült művet. Kelet-Európa meghatározása például a hidegháborús logikát követi: a kötetben Kelet-Európa nem más, mint a Szovjetunió által megszállt térség. Németország kimaradt a vizsgálandó országok közül, pedig onnan indult el mindkét háború és Németország különben is meghatározó tényező Kelet-Európa történetében. Azzal, hogy a kötet csak néhol és utalásszerűen említi a német történelmet, újra megerősíti azt az elképezést, hogy a Szovjetunió volt az az „ördögi hatalom”, amely a régió minden nyomorúságának az okozója. Ez a megközelítés

¹ Margaret Randolph HIGONNET és mások (szerk.): *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*. Yale University Press, New Haven, 1987.

² PETŐ Andrea: Writing Women's History in Eastern Europe. Toward a Terra Cognita? *Journal of Women's History*, 2004/4. 173–183.; PETŐ Andrea–SZAPOR Judit: The State of Women's and Gender History in Eastern Europe: The Case of Hungary. Uo. 2007/1. 160–166.

³ Lásd Joan W. SCOTT: A társadalmi nem (gender) a történeti elemzés hasznos kategóriája. In: Uő (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Balassi Kiadó, Budapest, 2001. 126–141.

⁴ Stefan DUDINK–Karen HAGEMANN–John TOSH (szerk.): *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History*. Manchester University Press, Manchester, 2004.

például reflexió nélkül hagyja az USA szerepét Kelet-Európa történetében, és megerősíti a hidegháborús történetírás már jól ismert formáit.

Ha van igazán *nemzetközi* jelenség, akkor az éppen a háború. A szerzők azonban nem használták ki ezt az elemzési lehetőséget (noha a kötet tíz országból hoz esettanulmányt), és megmaradtak a nemzeti történetírás kereteiben. Ez egy másik episztemológiai kérdést is felvet. Azt, hogy kinek íródtak ezek a tanulmányok. A szerzők között egyetlen egy „kelet-európai” sincs – mindannyian amerikai egyetemek PhD-jével felfegyverkezve láttak hozzá az adott országok történetének tanulmányozásához. Művük is elsősorban az amerikai egyetemi hallgatóknak szól, ám az ilyen módszer veszélyes. Azt a „feltevést” erősíti, miszerint úgy is lehet egy adott ország történetéről írni, hogy annak még a nyelvét sem beszéljük. A magyar történelmet elemző fejezet szerzője, Eliza Ablovatski csak angolul hozzáférhető forrásokat használ, illusztrációt pedig egy argentin weblapról vesz át (*A nők Budapesten 1919-ben: a Vörös Hadsereg és Fehér Gárdisták között*). Ez az eset csak egy a sok közül, s el kéne gondolkodtatnia azokat, akik a magyar történetírás alakításában és kutatásában hatalmi tényezőként megjelennek: ha a magyar történetírás nem lesz képes a jövőben angol nyelven, a nemzetközi mércének is megfelelő műveket és forráskiadványokat széles körben elérhető módon létrehozni, akkor még jobban a perifériára szorul.

Ebből a megközelítési módból az is következik, hogy azok az országok, amelyeknek vizsgálata a nemzetközi szakmai karrier szempontjából nem igazán ígéretes – mint Bulgária, Fehéroroszország, Moldova vagy Albánia (hamarosan ebben a sorban szerepel majd Magyarország is, hiszen az amerikai egyetemeken a hungarológia megszűnőben van) –, nem szerepelnek ebben a könyvben sem. Szerbia szerepel, de Horvátország nem; a csehek szerepelnek, de a szlovákok nem; ez pedig azt mutatja, hogy az „erős” nemzetek jelennek meg, a kicsiket pedig átadják a feledésnek.

A háborús történetírás jellemzője, hogy általában az egyénnel mint döntéshozóval foglalkozik, s nem teszi fel azokat a strukturális kérdéseket, amelyek meghatározzák az együttműködést, az ellenállást.⁵ A szerzők azt is ritkán vizsgálják, hogy az adott történeti korszak emlékezete milyen tényezők hatására alakul; e kötet készítőit sem hozta lázba az a lehetőség, amit Spivak javasolt, hogy a „lehetetlenség feltételeit” írják át a „lehetőségek körülményeivé”.⁶

⁵ Erről bővebben PETŐ Andrea: Női emlékezet és ellenállás. In: MARKÓ György (szerk.): *Elsodort város. Emlekkötet a Budapestért folytatott harcok 60. évfordulójára 1944–1945*. PolgarArt, Budapest, 2005. 351–379.

⁶ Gayatri A. SPIVAK: *Critique of Postcolonial Reason: Toward History of the Vanishing Present*. Harvard University Press, Cambridge–London, 1999. 272.

Az a kérdés, hogy milyen emlékeink vannak a háborúkról, és az erőszak különböző formái hogyan határozzák meg, hogy mire emlékszünk, a kötetben nem merül fel. Néhány esettanulmány azonban kiválóan sikerült, mint Katherine R. Jolluck fejezete, amely bemutatja: a lengyel nők számára az egyetlen keret, amelyben a „szovjet invázió” alatt ellenük elkövetett *társadalmi nem* alapú erőszakról beszélhetnek, az a hősiesség, illetve a mártíromság (193–220). Ez azért fontos, mert a történetírás folyamatos küzdelmet jelent a beszédképtelenséggel, azzal, hogy a történelmi körülmények némává teszik az egyes történelmi szereplőket.⁷ Lisa A. Krischenbaum Leningrád ostromáról írva megemlékezik a bosszú erejéről, ám ezt ő is csak a hősiesség mindent átható és beborító elbeszéléséhez kapcsolódva mondja el (220–235).

A kötet legfájdalmasabb jellemzője, hogy relativizálja a holokausztot. A bevezető egy lábjegyzete hivatkozik csupán arra, hogy a második világháború Kelet-Európában népirtást is jelentett. Az a megjegyzés, hogy a „zsidó tapasztalatának” (!) „különálló historiográfiája” van, a holokausztot gettósítja, és elhanyagolhatónak véli, hogy a rasszizmus a második világháború lényegi eleme volt. Bízunk benne, hogy a szerkesztők reménye, miszerint: „a mi tárgyalásunk létrehozza a társadalmi nemek szerinti érdeklődést ez iránt a [zsidó]élmény iránt”, meghallgatásra talál – bár szépen gyarapodó szakirodalom bizonyítja, hogy eddig is talált – a történészek körében (18.).⁸

A szerzők időközben PhD-diákokból professzorok lettek, és reméljük, nem kell még húsz évet várnunk arra, hogy a társadalmi nemek és a háborúk történetéről elméleti és módszertani szempontból valóban újszerű munka készüljön.

Pető Andrea

Egy 20. századi magyar Odüsszeia – anno 1944–1946*

Palasik Mária, az 1940–1950-es évek magyar történetének kiváló szakértője, különös és érdekes könyvet írt *A műegyetemisták Odüsszeiája 1944–1946* címmel. A cím nagyon is találó. Azoknak a diákoknak embert próbáló hanyattatását tárja fel, akik az önmagát „nemzetmentőnek”

⁷ Lásd például PETŐ Andrea: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. *Történelmi Szemle*, 1999/1–2. 85–107.

⁸ A holokauszt és a társadalmi nemek témájának gazdag irodalmából lásd például DALIA OFER–LEONORE J. WEITZMAN (szerk.): *Women in the Holocaust*. Yale University Press, New Haven, 1998.

* PALASIK Mária: *A műegyetemisták Odüsszeiája 1944–1946*. Műegyetemi Kiadó, Budapest, 2006. 268 p.